

ERIC LICHTBLAU

Min granne nazisten

Hur Hitlers hantlangare
fick en fristad i USA

Översättning: Claes Göran Green

HISTORISKA MEDIA

Historiska Media
Box 1206
221 05 Lund
www.historiskamedia.se
info@historiskamedia.se

Originalalets titel: *The Nazis next door. How America became a safe haven for Hitler's men.*

© Eric Lichtblau 2014

First published in USA 2014 by

Houghton Mifflin Harcourt Publishing Company

© Svensk utgåva: Historiska Media 2016

Översättning: Claes Göran Green

Faktagranskning: Lennart Westberg

Sättning: Aina Larsson/Sättaren

Omslag: Miroslav Sokcic/Miso Studio

Omslagsbild: AdobeStock, iStockphoto

Tryck ScandBook AB, Falun 2016

Tryckning 1 2 3 4 5 6 7 8 9

ISBN 978-91-7545-373-6

Till min mamma som lärde mig att alltid ställa frågor

De övergrepp som vi fördömer och bestraffar har varit så planerade, så ondsinta och så förödande att vår civilisation inte kan tolerera att de negligeras för den kan inte överleva om de upprepas.

– Robert H. Jackson, åklagare i Nürnberg (1945)

Allt är glömt. Allt är över.

– Jakob Reimer, före detta SS-officer bosatt utanför New York (1998)

Innehåll

Prolog: Ett spöke ur det förgångna	9
1 Befrielse	17
2 De goda nazisterna	33
3 ”Smärre krigsförbrytelser”	65
4 Ekon från Argentina	95
5 En modern Don Quijote	109
6 Två forskarstjärnor	125
7 Ute ur skuggorna	145
8 ”En skamfläck i vårt lands historia”	167
9 Faderns synder	181
10 Ett avbrutet nyårsfirande	201
11 ”En oskyldig människa”	223
12 Bakslag	237
13 Ivan den förskräcklige	259
14 Vägen till Ponary	275
Epilog	295
Karta: De jagade nazisternas bostadsorter	298
Författarens tack	301
Noter	303
Personregister	327

PROLOG

Ett spöke ur det förgångna

*Den 12 juli 1974
Langley, Virginia*

Den gamle mannen verkade panikslagen. Han var vanligtvis så självsäker och slipad, men nu när han beskrev märkliga händelser som hade ägt rum under de senaste veckorna fanns det inslag av förtvivlan i hans röst, som var skrovlig på grund av alltför många cigaretter. Tom Soobzokov berättade för sin mångåriga vän John Grunz¹ i andra änden av telefonledningen att han befann sig i en knipa.² Exakt varför var fortfarande oklart eftersom han lät orden forsa ur munnen i en redogörelse som var så osammanhängande att Grunz hade svårt för att följa den.

Den gamle mannen påstod att galna flyktingar från hans tidigare hemland var ute efter att krossa honom. Han nämnde någonting om äreröriga skrivelser i tidningarna. En påstridig kvinnlig kongressledamot var inblandad. Och uppfattade Grunz sin gamle vän rätt? Visst nämnde Tom någonting om nazistiska krigsförbrytelser?

Ta det lugnt, ta det lugnt, bad Grunz. Vad som än är i görningen kan vi hantera det. Soobzokov lät inte lugna sig.

Du fattar inte. Mitt liv är i fara.

Det var typiskt Soobzokov. Han dramatiserade alltid. Onda anslag lurade alltid runt hörnet. Som framgick av hemliga psykologiska tester gjorda flera år tidigare var han en oförskräckt och lidelsefull person, ”en ledartyp som fick saker utträttade”, men

också impulsiv och beräknande.³ Stort ego och en personlighet som kunde fylla ett rum hade varit hans utmärkande drag så länge Grunz hade känt honom. Men hade hans gamle vän, som fortfarande pladdrade i telefon om nazister och om att regeringen höll på att snoka här och där, nu också blivit förvirrad?

De två människors liv hade en gång i tiden varit tätt sammanflätade, men under den senaste tiden hade de förlorat kontakten. För ett par dagar sedan nåddes dock Grunz via en mellanhand av ett kryptiskt meddelande: någon som hette Soobzokov letade efter honom. Han ville att Grunz skulle ringa honom snarast möjligt. Det hela verkade angeläget.

Tom Soobzokov? Letade efter honom? Det hade gått så många år – 15, kanske 20 – sedan de hade pratat med varandra senast. Vad kunde han vilja efter så lång tid?

Den alltid mycket fyndige Soobzokov hade fått en vän i kongressen att skaffa fram Grunz hemliga telefonnummer och lämna ett meddelande. Det var inte så enkelt som det lät eftersom Grunz visste hur man skulle göra sig själv svår att hitta. Han var trots allt spion, knuten till CIA.

Soobzokov visste också en del om spioneri. Tack vare det hade han lärt känna Grunz. Soobzokov hade en gång i tiden varit CIA-spion – inte särskilt skicklig, men ändå spion. Grunz var hans kontaktperson i Mellanöstern när det jagades underrättelser om Sovjetunionen i det vansinniga kalla kriget på 1950-talet. Soobzokovs viktigaste uppgift var att rekrytera ryska emigranter och övertygade antikommunister – människor som han – som kunde tänkas vara villiga att spionera på sitt gamla hemland för USA:s räkning. Han var alltid ytterst nära att fixa nästa stora ryska agent, hävdade han åtminstone. I Mellanöstern hade Soobzokov fått sitt kodnamn inom CIA: Näsborren. Det var en inte särskilt smickrande anspelning på hans stora örnnäsa. Kanske ogillade han namnet, men det behöll han för sig själv. Han älskade hemlighetsmakeriet i spionbranschen och det romantiska skimret den omgavs av. Han gillade också att inför vänner och bekanta stoltsera med sina bedrifter, ett lättsinnigt skrytande som inte var pas-

sande för en spion. Som kontaktperson tvingades Grunz ibland att städa upp efter Näsborrens snedsprång.

Nu, många år senare, hade en desperat Soobzokov låtit meddela – via ingen mindre än en kongressledamot – att han letade efter Grunz. Ge honom inte mitt telefonnummer, jag ska kontakta honom, var Grunz besked till kongressledamoten.⁴

Vad som än är på gång är det inte bra, tänkte Grunz.

Han lyfte telefonluren och slog ett nummer i norra New Jersey där Soobzokov om han inte mindes fel hade bosatt sig när han utvandrade från Europa efter andra världskriget som en i strömmen av flyktingar.

Artighetsfraserna var få trots att det hade gått lång tid sedan de hade kontakt senast. Soobzokov behövde hjälp och han behövde det nu, berättade han för Grunz. Hans liv, det amerikanska liv han så träget hade byggt upp för sig själv, sin fru och deras fem barn i den föga inbjudande lilla staden Paterson i New Jersey, höll på att ramla i bitar. I den nervöst färgade ordströmmen om märkliga händelser kunde Grunz nu urskilja detaljer som fick honom att inse varför Soobzokov var panikslagen.

Soobzokov var, när allt kom omkring, kanske inte förvirrad. Det fanns verkliga personer som var ute efter honom.

Det hade börjat med tisslande och tasslande. Under flera år hade en grupp av emigranter, som i likhet med honom härstammade från det kuperade området i norra Kaukasus mellan Svarta havet och Kaspiska havet, spridit illasinnade rykten om honom, sa han. Han spottade ur sig orden. De var uppenbarligen avundsjuka på honom för att han hade byggt upp kontakter bland statens demokrater, för att han hade lyckats få ett eftertraktat arbete i kommunen, för att han hade skaffat sig ett rykte i invandrarkretsar som ledare och en som på ett smart sätt kunde röja hinder ur vägen. När han kom in i ett rum ställde sig människor upp för att visa sin respekt. Han var en man med resning, en man med inflytande och hans ovänner i New Jersey tog uppenbarligen illa vid sig av det.

Nu hade avundsjukan verkligen tagit sig tarvliga uttryck. Vilka kränkande påståenden de kom med om honom! Att han i

sitt gamla hemland hade blivit tyskarnas hantlangare efter Hitlers invasion 1942. Att han hade burit SS bespottade uniform. Att han hade lett nazistiska ”dödspatruller” som drog fram i landet och sköt judar och kommunister.

Att han, kort sagt, var nazist.

Soobzokov var lång och gänglig, hade en yvig mustasch, röd-blommig hy och ett vackert ansikte som förde tankarna till ett antal olika etniska bakgrunder. Han hade haft flera namn och identiteter sedan kriget: sitt dopnamn Tscherim Soobzokov, eller Tom som han kallades av lokalpolitiker som hade hjälpt honom, Sergei Zarevich och Kerim Lafsoka, som det stod i en del officiella papper, sitt mer alldagliga alias Kenneth Desnew som han använde på spionuppdrag utomlands och naturligtvis Näsborren, kodnamnet inom CIA.

Hans belackare från det gamla hemlandet kallade honom också *Führern i norra Kaukasus*.⁵

Det var förtal av värsta slag, hävdade han envist. Till en början hade han försökt att avfärda det som illasinnat skvaller som spreds i invandrarkretsar. Hade det inte förekommit liknande smutskastning från kommunisternas sida mot dussintals andra hyggliga amerikaner sedan krigsslutet? Det handlade om pålitliga medborgare som i likhet med honom gjorde sitt land stora tjäns-ter men ändå beskylldes för att vara nazister: tyska raketspecialister i Alabama, läkare i San Antonio, en framgångsrik affärsman i norra Kalifornien, en olympisk lagledare i San Diego, en arkitekt i Philadelphia och till och med en framstående biskop i Michigan.

Alla var oskyldiga, alla var offer för lögner, berättade Soobzokov för den som ville lyssna.

Allmänheten i stort var okunnig om allt det. För detta var Soobzokov tacksam. Och mäktiga personer som hade nåtts av ryktena – inom FBI och immigrationsmyndigheten INS (Immigration and Naturalization Service) och en och annan i kongressen – verkade ointresserade. De där krigsåren var en grym tid och vad som än hade hänt låg det långt, långt bak i tiden. Ingen bydde sig, tack gode Gud.

Men tre decennier efter kriget blev hans förflutna av allmänt intresse. Rykten förvandlades till nyhetsstoff. Lokaltidningen i hans lilla hemstad tryckte ett par artiklar om beskyllningarna mot honom. Tv:s nyhetskanaler började få upp ögonen för det som antyddes. Soobzokov misstänkte att hans fiende – den där oduglingen dr Jawad Idriss, en skurkaktig lögnare som trodde att *han* var den verkliga ledaren för deras invandrargrupp i New Jersey – återigen hade de börjat sprida sina infama anklagelser. Ett sätt att bana väg för en rättslig process, kanske.

Det var illa nog. Ett par dagar tidigare nämndes Soobzokov i en artikel i *New York Times*, tillsammans med mer än tre dussin misstänkta nazister som levde bekvämt och tryggt i USA med banden till sitt hemliga förflutna kapade.⁶ Tom Soobzokovs namn hade alltså fläckats ner i *New York Times*! Man hade kallat honom nazist! Myndigheterna, som kände sig pressade av påståenden om att man inte ingrep mot förmodade krigsförbrytare som bodde i USA, lämnade nu motvilligt över en lista med namn till en odräglig kongressledamot i New York, Elizabeth Holtzman. Judinna, naturligtvis. Soobzokov litade inte på judar. Det hade han tidigare anförtrott CIA: i hans personakt kunde man läsa att han ”skulle skämmas över att arbeta för en jude”.⁷ Nu krävde den där kvinnan Holtzman åtgärder och gjorde hans liv mycket besvärligt. Han kokade av ilska när han berättade för sin gamle vän Grunz om alla beskyllningar som riktades mot honom.

Det nämndes att man skulle försöka ta ifrån honom hans amerikanska medborgarskap och skicka honom tillbaka till Ryssland – tillbaka till de vidriga kommunisterna som hade stulit hans fars jord. Fanns det något värre? Och nu planerade judiska aktiver demonstrationer utanför hans hem, berättade hans vänner inom den lokala poliskåren. Politikerna som styrde i hans hemstad följde oroligt publiciteten och hotade att stänga av honom från hans arbete i kommunen. De var rädda för att bli politiskt belastade. Ynkryggar allihop. Och otacksamma, med tanke på alla de röster han hade skaffat dem i sin invandrargrupp.

Han berättade också för Grunz att det hade förekommit hot

mot sina liv. *Jag är en lojal amerikansk medborgare. Jag har inte gjort något fel. Jag kämpade mot kommunismen. Jag tjänade mitt land. Jag tjänade dig – och CIA.* Som för att undanröja alla tvivel om hans insatser som spion nämnde han hotfullt en hemlig dossier som innehöll uppgifter om hans trogna arbete som agent för CIA. Det finns dokumentation, lovade han, omfattande dokumentation.

Ligg lågt, vädjade Grunz. Säg ingenting till någon. Det skulle kunna göra saker och ting värre. Och vad du än företar dig, nämn ingenting om ditt arbete för CIA. Allt kommer att blåsa över.

Grunz var dock för egen del inte så säker på det.

Han arbetade nu vid CIA:s huvudkontor utanför Washington D.C. Han visste att han måste informera sina överordnade om sitt illavarslande samtal med sin före detta spion. De skulle säkert nosa upp högre befattningshavare vid justitiedepartementet för att få reda på om CIA:s namn kunde smutsas ner på grund av den här affären. Kanske skulle de kunna få myndigheterna att lägga locket på – det här handlade ju trots allt om rikets säkerhet.

Under de närmast följande dagarna pratade Soobzokov med Grunz ytterligare två gånger. Det hade bara förekommit ännu en tidningsartikel där han pekades ut som nazist och han började slappna av trots publiciteten.

Grunz satte sig ner för att varna sina chefer.

CIA stod inför en ”stor utmaning” skrev han i ett långt internt pm i vilket han informerade om vad som skedde i New Jersey.⁸ ”Soobzokov har intagit en hållning som bygger på indignation och oskuld (han uppträder mycket övertygande) och har gjort flera försök att klarlägga det exakta innehållet i beskyllningarna och även vilket ursprung de har.”

Den goda nyheten var att Soobzokov bara, åtminstone dittills, var ute efter att få ”råd”, ingenting annat. Men Grunz varnade för att den före detta spionen för att skydda sig själv mycket väl kunde ”börja vilja lösa in det han betraktar som säkra ’spelmarker’ han har i sin ägo: nämligen hans dokumentation av hem-

ligt samarbete med olika, av den amerikanska regeringen styrda, organ”.

Förutom CIA avsågs i synnerhet ett: FBI. Soobzokov hade inte bara arbetat för CIA utan även för specialagenterna vid FBI. Som hemlig informant hade han under årens lopp försett byråns utredare med otaliga ledtrådar om misstänkta kommunister, i huvudsak genom att infiltrera ryska invandrargrupper. FBI:s chef J. Edgar Hoover hade personligen gett honom referenser för uppgiften.⁹ Soobzokov var en kommunistjägare, en lidelsefull sådan. Om det fanns sympatisörer till Sovjetunionen i New Jersey arbetade han med att spåra upp dem. Vem som helst var lovligt byte. Ett par år tidigare, 1971, hade Soobzokov rapporterat till sin kontaktperson i FBI om en tolvårig pojke i grannskapet, som hade uttryckt ett allmänt intresse för att någon gång besöka Ryssland och Kaukasus där hans familj hade sina rötter. Soobzokov misstänkte att pojken skulle komma att utnyttjas av kommunisterna och gav FBI rådet att hålla ett öga på honom: pojken fick i vederbörlig ordning en akt hos FBI.

När Soobzokov nu såg och hörde sitt namn nämnas i media verkade han redo att berätta allt han visste. För att skydda sig mot den förbannelse naziststämpeln innebar var han redo att slå tillbaka genom att utöva utpressning mot alla underrättelseorgan i USA.

Grunz var oroad. Han kunde bara föreställa sig rubrikerna: ”CIA har kopplingar till en nazistisk hantlangare”. CIA var inte betjänt av sådan uppmärksamhet, inte minst med tanke på allt annat som hade kommit fram under de senaste månaderna om dess fula inblandning i mord utomlands, illegalt spioneri på Vietnamdemonstranter och om president Nixons skumma manövrerande i Watergate. Nu skulle man kanske hamna i samma säng som en nazist. Underbart!

Grunz presenterade de föga tilltalande följder det skulle kunna få för CIA om Soobzokov gick ut offentligt med det han hade att berätta. ”Om han i sitt försvar av sig själv”, skrev Grunz i sitt pm, ”skulle avslöja att han en gång i tiden hade arbetat för CIA och

givet det nuvarande stora intresset från medias sida för allt som handlar om CIA är det sannolikt att både en efter röster trånande kongressledamot och en journalist med vädring på Pulitzerpriset snabbt skulle rikta all sin uppmärksamhet på hans berättelse och mjölka den på allt innehåll.”

Hur utsatt var CIA? Det kunde Grunz inte veta med säkerhet. Efter ett par telefonsamtal kunde han konstatera att Soobzokovs hemliga personakt från 1950-talet på ett mystiskt sätt hade försvunnit. Även Näsborrens målände kodnamn hade ändrats. Allt detta var mycket märkligt.

En sak stod klar: CIA ville inte ha någonting med Soobzokov att göra. Fyra dagar efter sitt första telefonsamtal fick Grunz sina order från jurister inom CIA. Beskedet var att Soobzokov kunde få en vanlig advokat eller ”vidta de åtgärder han tyckte var lämpliga”, men CIA tänkte inte hjälpa honom. Näsborren stod nu ensam.

Var då Soobzokov faktiskt den nazistiska krigsförbrytare som hans grannar framställde honom som? Grunz gav inte höjdarna inom CIA något svar på den centrala frågan. CIA:s egen dokumentation – allt som landets främsta underrättelseorgan hade samlat på sig efter årtal med personkontroller, lögn detektortester och psykologiska studier av sin kommunistjagande spion – hade kunnat ge viktiga inblickar, men den var undanstädad eller förstörd. Huruvida Soobzokov var ett monster eller en martyr spelade nu mindre roll för Grunz. Det viktigaste var att få ärendet avslutat.

Detta kunde bli bekymmersamt, insåg han. Mycket bekymmersamt.

KAPITEL 1

Befrielse

Våren 1945

Flyktinglägret Föhrenwald utanför München

Medan nazisterna flydde lämnades deras offer att tyna bort.

Dessa var de ”lyckliga”: hundratusentals judar, katoliker, homosexuella, Jehovas vittnen, kommunister, romer och andra ”parasiter” som hade förslavats av nazisterna och som hade lyckats överleva Hitlers folk mord. Men även efter Tysklands nederlag satt de överlevande inspärrade i månader i de läger där först nazisterna hade lämnat dem åt sitt öde.

Jacob Biber, en jude som hade överlevt nazisternas rensningsaktioner i Ukraina, fanns bland de många som hölls fängslade i det amerikanska flyktinglägret Föhrenwald. ”Vi kände oss som överblivet avskräde”, skrev Biber om sin fångenskap, ”mänskliga sopor som världens regeringar ville bli av med.”¹

Villkoren i de allierades flyktingläger den där ödesdigra våren 1945 efter Tysklands nederlag var vidriga. Något de inspärrade upplevde som ofattbart var att deras nazistiska plågoandar samtidigt skingrades för vinden. Med få hinder i vägen gav sig tusentals av Hitlers kumpaner av till USA, med visum i händerna, för att börja ett nytt liv. Att nazisterna flydde samtidigt som deras överlevande offer behandlades brutalt av de allierade som hade befriat dem var en sista, mycket upprörande förödmjukelse.

Den krassa verkligheten var att det hela handlade om enkel

matematik: varje nazist som lyckades skaffa sig en ”friplåt” ut från Europa innebar en flykting mindre i de allierades läger. Att få visum till USA var speciellt under den första tiden efter kriget svårt eftersom tillgången var begränsad och efterfrågan stor. Det fanns i Europa mer än 7 miljoner statslösa personer men endast 40 000 släpptes in i USA under de tre första åren efter kriget, trots vädjanden om att landet skulle öppna sina gränser. Antisemitismen levde kvar och fick som följd att tusentals av de Förintelsens offer som trängdes i flyktinglägren nekades visum. Men personer som hade kollaborerat med nazisterna och till och med medlemmar i SS som hade burit sin uniform med stolthet och aktivt medverkat i Hitlers skräckvälde tilläts ofta inresa i USA som ”krigsflyktingar”.

Tusentals nazister tog sig diskret över gränsen på eget bevåg genom att dupera INS. Men hundratals fick hjälp av höga militärer och befattningshavare inom underrättelsetjänsten som ansåg att de nya invandrarna trots ett nazistiskt förflutet – och ibland tack vare det – kunde vara till god hjälp i försöken att avvärja hotet från Sovjetunionen. Inga hatade kommunisterna mer än nazisterna var tongångarna i Washington och detta var något myndigheterna ville utnyttja.

USA blev på det här sättet ett nytt hem för personer som Jakob Reimer, en ukrainare som slog sig ner i Queens där han levde gott på att sälja chips och driva en restaurang.³ När han 1952 anlände till USA beskrev han sig som en tysk krigsfånge som hade arbetat på kontor under kriget. Det som inte fanns med i hans officiella biografi var mer besvärande detaljer om hans verksamhet under kriget: att han som medaljförsedd SS-officer hade deltagit i räder mot judiska byar och att han hade utbildat nazistiska lägervakter i Trawniki. INS pressade honom inte för att få honom att berätta vad han hade sysslat med under kriget och han själv såg ingen anledning att ta till orda. Han fick enkelt sitt visum samtidigt som offer för Förintelsen i Europa kämpade för att hitta ett land där de var välkomna. En amerikansk åklagare förklarade ett decennium senare för en domare: ”Han var inte berättigad att